

Els noms de lloc i el territori. Una interpretació geogràfica de la toponímia del Baix Camp (Tarragona)

Joan Tort i Donada

ADVERTIMENT. La consulta d'aquesta tesi queda condicionada a l'acceptació de les següents condicions d'ús: La difusió d'aquesta tesi per mitjà del servei TDX (www.tdx.cat) ha estat autoritzada pels titulars dels drets de propietat intel·lectual únicament per a usos privats emmarcats en activitats d'investigació i docència. No s'autoritza la seva reproducció amb finalitats de lucre ni la seva difusió i posada a disposició des d'un lloc aliè al servei TDX. No s'autoritza la presentació del seu contingut en una finestra o marc aliè a TDX (framing). Aquesta reserva de drets afecta tant al resum de presentació de la tesi com als seus continguts. En la utilització o cita de parts de la tesi és obligat indicar el nom de la persona autora.

ADVERTENCIA. La consulta de esta tesis queda condicionada a la aceptación de las siguientes condiciones de uso: La difusión de esta tesis por medio del servicio TDR (www.tdx.cat) ha sido autorizada por los titulares de los derechos de propiedad intelectual únicamente para usos privados enmarcados en actividades de investigación y docencia. No se autoriza su reproducción con finalidades de lucro ni su difusión y puesta a disposición desde un sitio ajeno al servicio TDR. No se autoriza la presentación de su contenido en una ventana o marco ajeno a TDR (framing). Esta reserva de derechos afecta tanto al resumen de presentación de la tesis como a sus contenidos. En la utilización o cita de partes de la tesis es obligado indicar el nombre de la persona autora.

WARNING. On having consulted this thesis you're accepting the following use conditions: Spreading this thesis by the TDX (www.tdx.cat) service has been authorized by the titular of the intellectual property rights only for private uses placed in investigation and teaching activities. Reproduction with lucrative aims is not authorized neither its spreading and availability from a site foreign to the TDX service. Introducing its content in a window or frame foreign to the TDX service is not authorized (framing). This rights affect to the presentation summary of the thesis as well as to its contents. In the using or citation of parts of the thesis it's obliged to indicate the name of the author.

Departament de Geografia Física i Anàlisi Geogràfica Regional
Facultat de Geografia i Història
Universitat de Barcelona

Programa de doctorat "Paisatge, regió i medi ambient". Bienni 1988-1990

ELS NOMS DE LLOC I EL TERRITORI. UNA INTERPRETACIÓ GEOGRÀFICA
DE LA TOPONÍMIA DEL BAIX CAMP (TARRAGONA)

Tesi doctoral presentada per
JOAN TORT i DONADA
per optar al títol de doctor en geografia

Dirigida pel Dr. VICENÇ M. ROSSELLÓ i VERGER

Tutor: Dr. JOSEP M. PONS i GRANJA

Barcelona, setembre de 1999

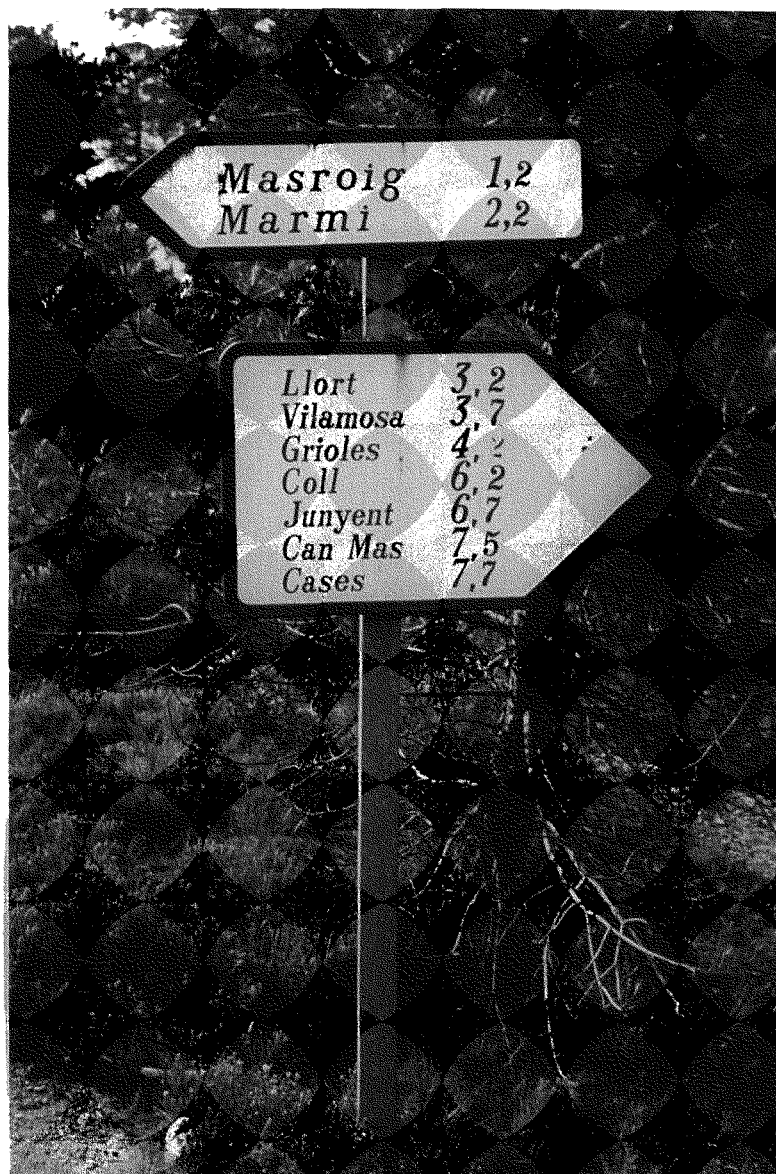
A.1. Els noms de lloc i les especificitats del territori

A.1.a. Visió general del poble de Morón de Almazán, a la província de Sòria. Com es pot observar, el turó vora el qual s'assenta el poble és aprofitat com a "pantalla" per a exhibir el topònim municipal als quatre vents. Casos similars al de la imatge es donen a nuclis de població situats en un emplaçament que permet aprofitar les "condicions escenogràfiques" del lloc. Dins el domini lingüístic català, per exemple, es poden citar els casos de Móra d'Ebre i de Cullera. És probable que el referent comú sigui el de Hollywood, als Estats Units, ciutat pionera en aquesta fórmula d' "exhibició" del topònim local.

A.1.b. Detall del rètol identificador del “carrer de la Roca”, al poble de Sarroqueta (terme municipal del Pont de Suert, Alta Ribagorça). Es dona la circumstància que és l’únic carrer del poble, i que, a més, fa referència a la “roca” sobre la qual es disposa el nucli i que constitueix la raó de ser del seu topònim original (*Sarroqueta* com a equivalent a “la roca petita”).

A.1.c. Rètol indicatiu dels noms de diversos masos, a la comarca del Solsonès. Es tracta d'un tipus de retolació pública ben habitual en aquestes terres, atesa la particular estructura dels seus assentaments humans: fora dels termes municipals de Solsona i de Sant Llorenç de Morunys, el poblament disseminat en masos hi és totalment predominant.

A.1.d. Un rètol senyalitzador de camins a Alcarràs (Segrià). A la zona regada del Pla de Lleida i del Pla d'Urgell, la xarxa de camins públics ha pres al llarg del segle una gran rellevància, correlativa a la intensificació dels conreus i l'explotació de noves terres. Per aquest motiu, la toponímia viària té en aquesta zona molta més importància que no pas altres tipus de topònims. Val la pena notar, d'altra banda, que tot i tractar-se d'un rètol municipal hi ha una certa falta de cura en el tractament gràfic de la toponímia: hi manquen els accents, hi ha un cert abús de l'aposició (desaparició de preposicions) i hom escriu "DEL REGUES" en comptes de "DELS REGUERS".

A. I. e. Imatge de l'antic hostal del Vent, vora el coll de Jou, dins el terme *parroquial* de Canalda (Solsonès). Nascut originàriament com a hostal de camí ral, vora l'antic trajecte de Solsona a la Seu d'Urgell, tan sols el topònim testimonia avui la seva dedicació pretèrita.

A.1.f. Detall d'un vial ("avenida Escandinavia") d'una urbanització del terme de Montmell (Baix Penedès). Un dels problemes de les noves zones urbanitzades ha estat, sovint, el fet d'haver de donar noms a indrets que no n'havien tingut mai (si més no, al nivell del detall). Això explica la circumstància que, en molts casos, aparegui en aquestes zones una toponímia exòtica i desproveïda de referències territorials lligades amb l'entorn.

A.1.g. “El Malpais” és el nom d’una contrada força extensa situada a l’oest de l’estat de Nou Mèxic, als Estats Units. Els sòls d’una bona part de la contrada són pedregosos i àrids; aquesta especificitat aclareix el sentit del topònim, originari de l’època de la dominació espanyola. Es tracta d’un cas significatiu de pervivència, a Nord-amèrica, del sentit de la paraula *pais* en l’accepció de “contrada” o “terra” -més pròpia, originàriament, del català que no del castellà (vegeu, al respecte, el capítol segon: epígraf 2.2.2.2. i notes 23 i 24)

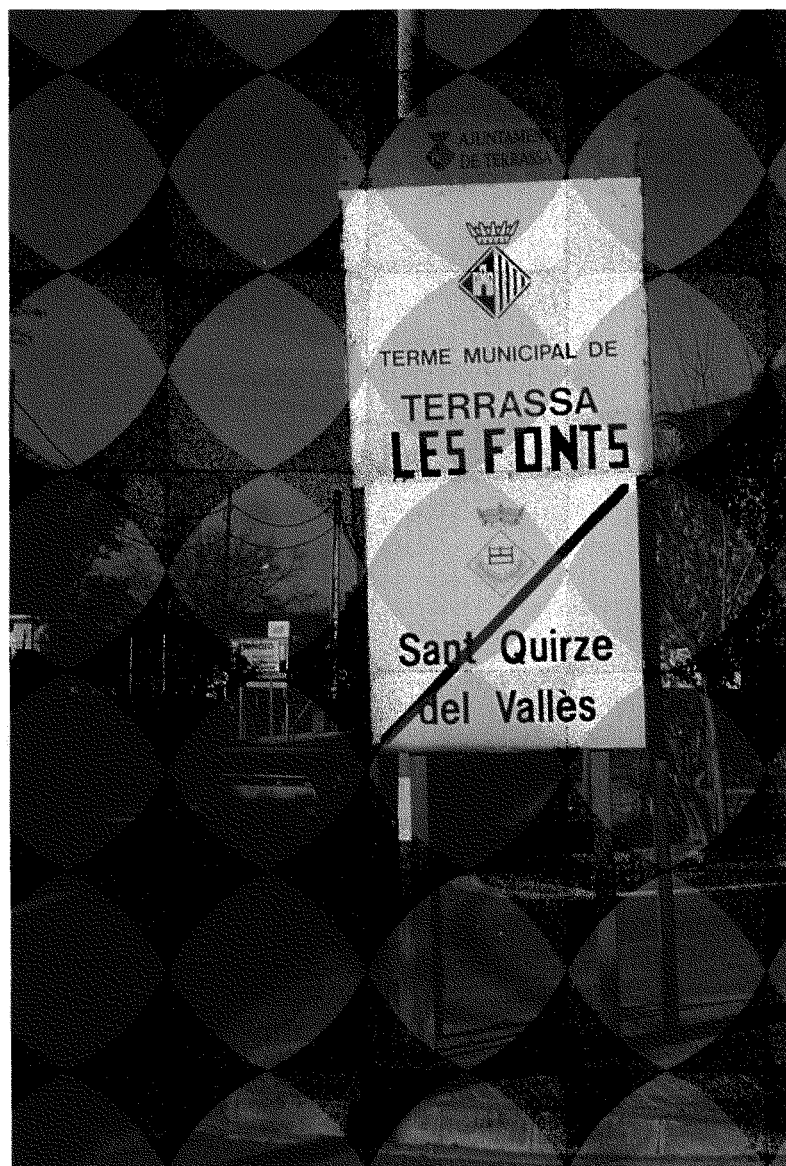
A.2. Toponímia i divisions territorials

A.2.a. Rètol de carretera entre els nuclis de Guimerà i Vallfogona de Riucorb, que assenyala el límit entre les comarques de l'Urgell i la Conca de Barberà, i entre les províncies de Lleida i de Tarragona. Els canvis en la fesomia física del territori, a més de donar origen a una toponímia diferenciada, coincideixen moltes vegades amb divisòries administratives que poden arribar a tenir una implantació secular. En aquest sentit, les terres de l'Altiplà Central -dins les quals queden compreses les comarques esmentades més amunt- constitueixen, amb caràcter general, una "zona de transició" tant a nivell de paisatge com a nivell de grans demarcacions històriques.

A.2.b. En nombroses ocasions la retolació pública no pot basar-se exclusivament en topònims, sobretot quan el traçat dels límits administratius introdueix elements de confusió. Un exemple d'aquestes contradiccions el tenim al nucli de les Botigues, físicament integrat amb la trama urbana de Castelldefels (Baix Llobregat) però pertanyent al terme de Sitges (Garraf). La disparitat d'aquesta situació de fet ha obligat l'Ajuntament de Sitges a especificar que el "centre urbà" es troba a 15 quilòmetres de distància ...

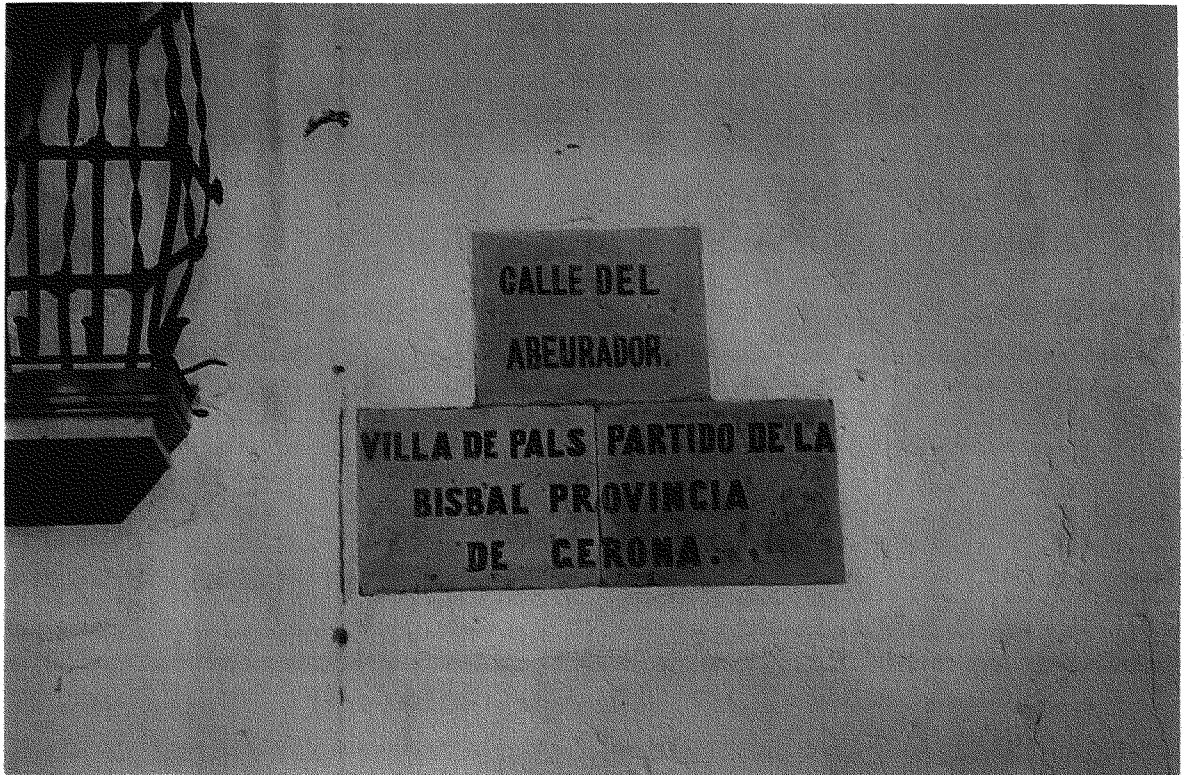

A.2.c. Un cas similar al de les Botigues de Sitges es produeix al nucli de les Fonts, migpartit entre els termes municipals de Terrassa i de Sant Quirze del Vallès. En aquest cas, l'escàs reconeixement que té el nucli de les Fonts a nivell administratiu ha "forçat" la intercalació d'un rètol complementari entre els dos rètols oficials. Es tracta, tanmateix, d'un supòsit força freqüent a les zones més densament poblades del país.

A.2.d. L'anomenat carrer dels Dos Termes, a cavall dels municipis de Molins de Rei i de Sant Cugat del Vallès, és un altre exemple de contradicció geogràfico-administrativa amb transcendència toponímica. De fet aquest carrer, en un bon tram del seu recorregut, queda migpartit longitudinalment entre els dos termes esmentats. Val la pena remarcar que en el rètol de la fotografia apareix la denominació primitiva del vial ("carrer dels Dos Tèrmins"), en la qual el mot *terme* ("tèrmins") és tractat d'una manera arcaïtzant.

A.3. Noms de lloc i interferències lingüístiques

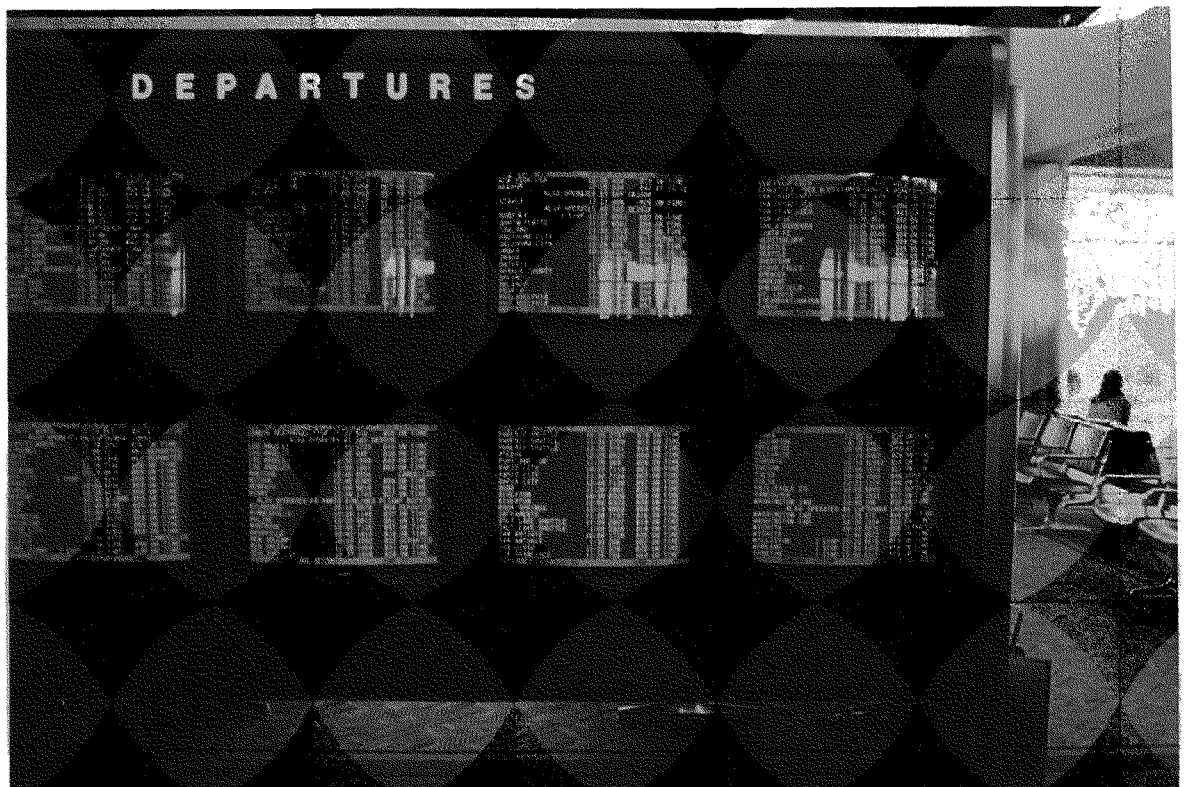
A.3.a. Detall d'una placa de carrer del nucli de Pals (Baix Empordà) que reflecteix, a nivell toponímic, les contradiccions a què sovint dona peu una situació de bilingüisme diglòssic: la "calle del Abeurador".

A.3.b. Un altre exemple de tractament de la toponímia oficial en zones bilingües, que correspon a la ciutat d'Estrasburg (Alsàcia). Hi ha una placa per al nom en francès ("Rue Mercière") i una altra per al nom en alemany dialectal ("Krämergass").

A.3.c. A Mequinensa (Baix Cinca, província de Saragossa), territori administrativament aragonès però de parla catalana, la toponímia és tractada també d'acord amb un patró bilingüe. Cal afegir, en aquest cas, que la construcció del poble nou (amb motiu del trasllat forçós del vell, afectat pel pantà de Riba-roja) va donar peu a una nomenclatura viària basada en les lletres de l'alfabet.

A.3.d. El desenvolupament dels sistemes de comunicació moderns, i la generalització del seu ús entre el gran públic, han originat una necessitat cada vegada més gran d' "informació" geogràfica. Sovint la toponímia és un component important d'aquesta informació; un exemple d'això el tenim en aquest plafó horari de l'aeroport de Denver (Colorado, Estats Units). En casos així, quan el volum d'informació tractada és gran i fa referència a noms de llocs de països molt diversos, el problema de les "interferències lingüístiques" és difícil que pugui ser resolt amb criteris equilibrats i coherents.

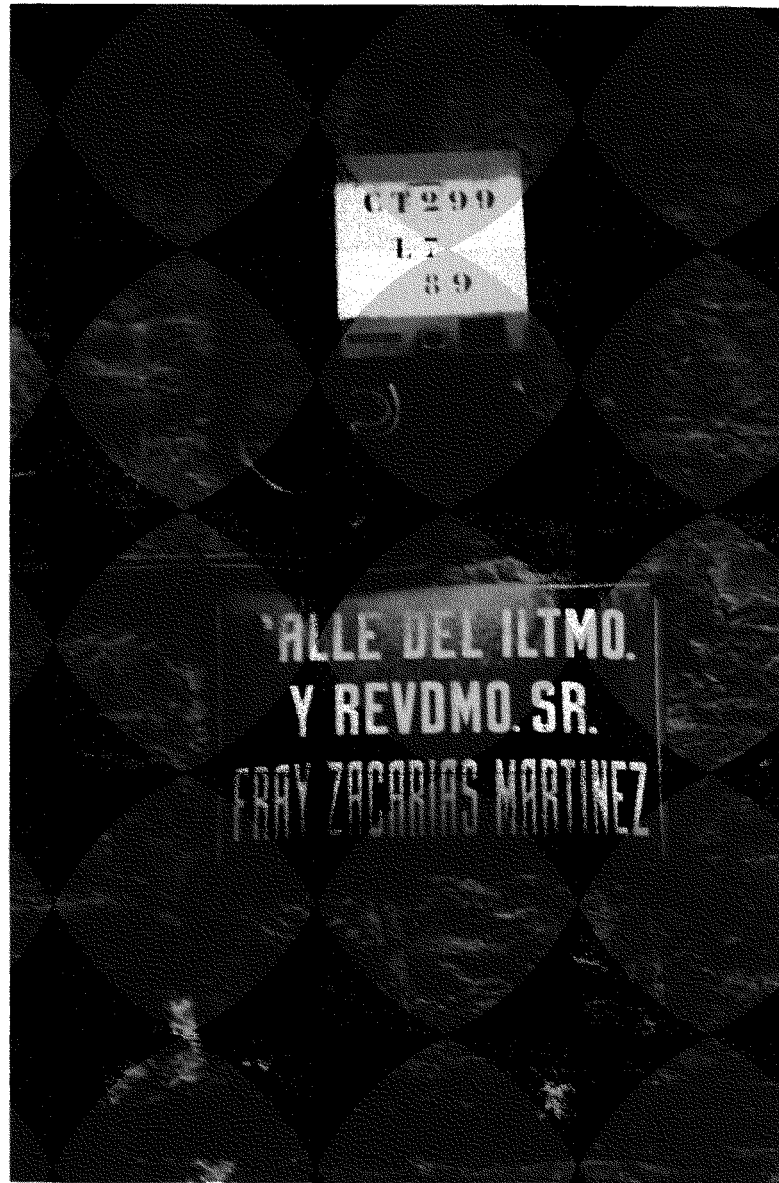
A.4. Qüestions de toponímia urbana

A.4.a. Sovint la toponímia urbana mostra una correspondència molt gran amb la geografia física del propi emplaçament. N'és un bon exemple el cas reflectit a la fotografia: el torrent de Tossa, dins el nucli d'Argentona (Maresme). En condicions normals, és un carrer com un altre del poble; en època de pluges, recupera el seu primitiu caràcter de torrent. Cal notar que, malgrat la "urbanització" de l'indret, el topònim original manté intacta la seva vigència.

A.4.b. Exemple d'una denominació popular ("el Carrerot") reconeguda com a nom oficial, a la Pobla de Lillet (Berguedà). A la pràctica no sempre es dóna aquesta concordança, perquè les denominacions populars a vegades són conceptuals i no arriben a transcendir al pla formal.

A.4.c. Un cas diametralment oposat a l'exemple anterior: la "Calle del Ilustrísimo y Reverendísimo Señor Fray Zacarías Martínez", a Vitòria, representa una forma d'entendre la toponímia viària basada sobretot en criteris oficialistes i formalistes.

A.4.d. Detall de la placa del carrer Gabriel Ferrater, al barri de Vallvidrera (Barcelona), nom que ha substituït, com el mateix rètol indica, el del Camí de la Budellera. Una altra il·lustració de les contradiccions que sovint es generen en el nomenclàtor viari de molts municipis a causa d'una consideració equívoca del valor de la toponímia tradicional.

A.4.e. Un altre tipus de plantejament de la toponímia viària: les denominacions basades en sèries de números. Tot i que a vegades aquest tipus de denominació té un caràcter provisional i es reserva a sectors de desenvolupament urbanístic nou, en ocasions pot obeir a una estratègia homogeneïtzadora de la toponímia local. En certa manera, aquest és el cas del poble de Camarles (Baix Ebre), en el qual, tot i no tractar-se d'un nucli de nova creació, pràcticament tota la toponímia urbana respon a aquest patró.

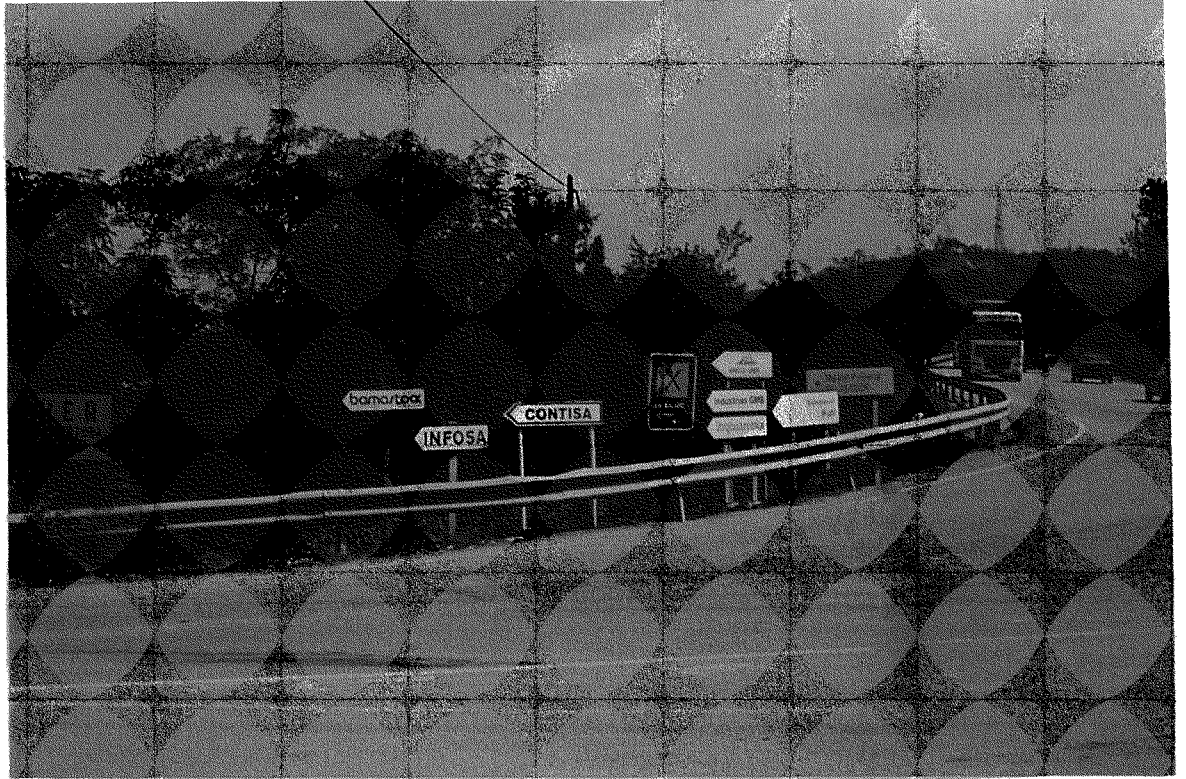
A.4.f. Malgrat que aparentment pot donar una sensació inicial d'uniformitat, la toponímia urbana sol presentar una gran varietat de genèrics, l'especificitat dels quals acostuma a estar lligada amb la percepció local de l'entorn. Per exemple, en el cas de la denominada pujada de Santa Clara, al nucli antic de Tortosa, caldria relacionar el sentit del nom ("pujada" i no "baixada") amb el fet que el centre de la ciutat antiga es trobava a la part més alta del lloc; desplaçar-se a aquest centre exigia, doncs, haver de "pujar".

A.4.g. En els noms de les vies de comunicació urbanes és freqüent el cas d'una denominació tradicional que es manté invariable a través del temps, malgrat els processos d'urbanització i de transformació interna de la ciutat. Algunes vegades, des del punt de vista oficial es tendeix a ignorar aquestes realitats toponímiques preexistents, però altres cops els ajuntaments s'hi mostren sensibles i procuren respectar aquests usos d'una manera fidedigna; és el cas del carrer de la fotografia, al barri de Mira-sol, a Sant Cugat del Vallès.

A.4.h. A Catalunya, el creixement urbanístic dels darrers quaranta anys s'ha concentrat en gran part a les comarques litorals i prelitorals, i d'una manera especialment intensa a la regió metropolitana de Barcelona. En nombrosos municipis, aquest creixement ha produït una transformació molt ràpida de l'espai rural, camp d'expansió preferent de les noves urbanitzacions i de polígons industrials de caràcter extensiu. La toponímia d'aquestes noves realitats territorials sovint és un testimoni de la magnitud del canvi. Cal tenir present que en alguns termes municipals (com al de Castellbisbal, al Vallès Occidental, al qual correspon la imatge) els sectors de nova urbanització multipliquen per vuit la trama urbana existent tres o quatre dècades enrere. En un context de canvi com aquest, alguns noms de lloc que tenien només una importància puntual (com ara una masia) arriben a esdevenir uns referents de primera magnitud, en passar a identificar assentaments o actuacions urbanístiques d'abast col·lectiu.

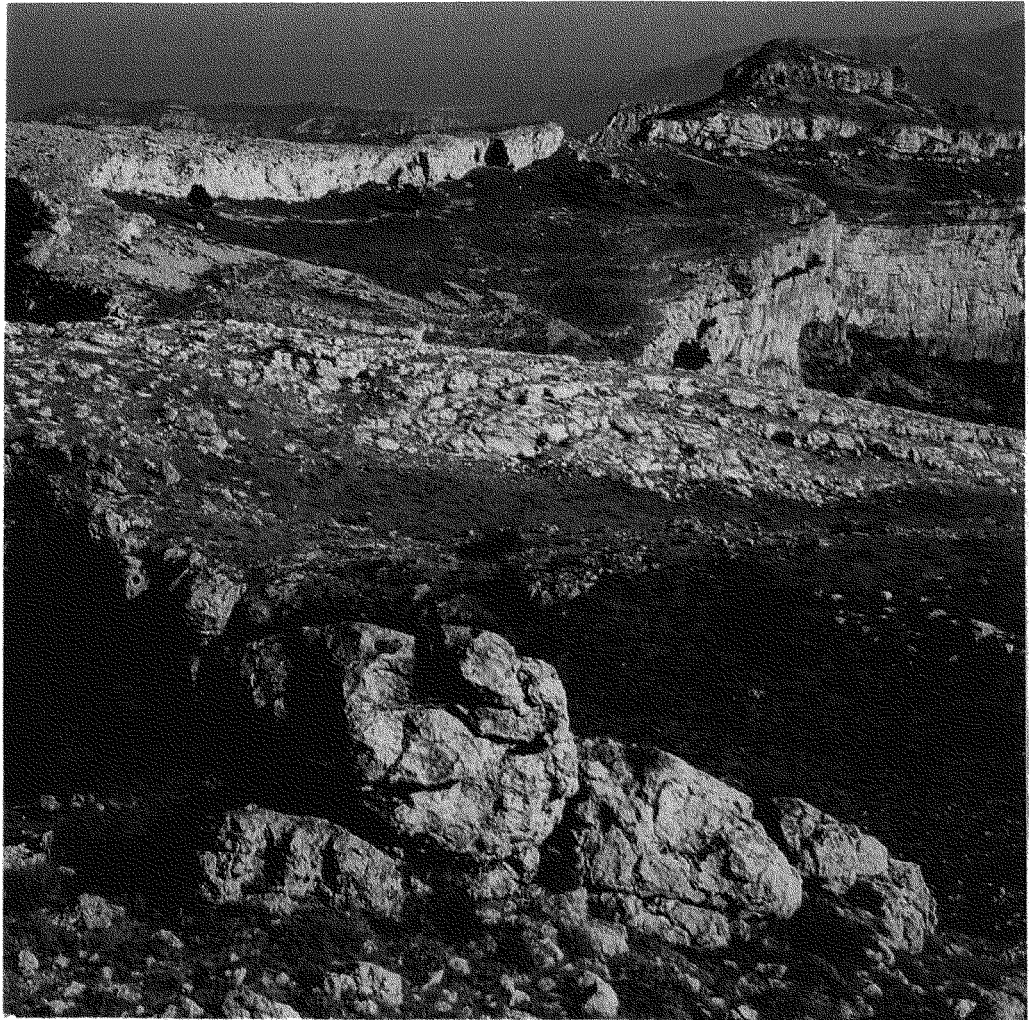
A.4.i. El procés “reidentificador” de l’espai a què hem fet referència a la fotografia anterior té un vessant d’abast més concret però d’una transcendència onomàstica igualment important: l’aparició -sobretot en zones periurbanes- d’una toponímia industrial i mercantil sovint força descurada. En general, tot i que la retolació pública és un dels aspectes importants en l’ordenació global de qualsevol territori, no sempre és tingut en compte com caldria. La imatge correspon al vial d’entrada al Polígon Industrial del Sud, al terme municipal de Rubí. Compareu-la (com a il·lustració del contrast entre medi urbà i medi rural a Catalunya) amb la fotografia A.1.c.

B. Paisatges definits per topònims. Una aproximació fotogràfica al Baix Camp

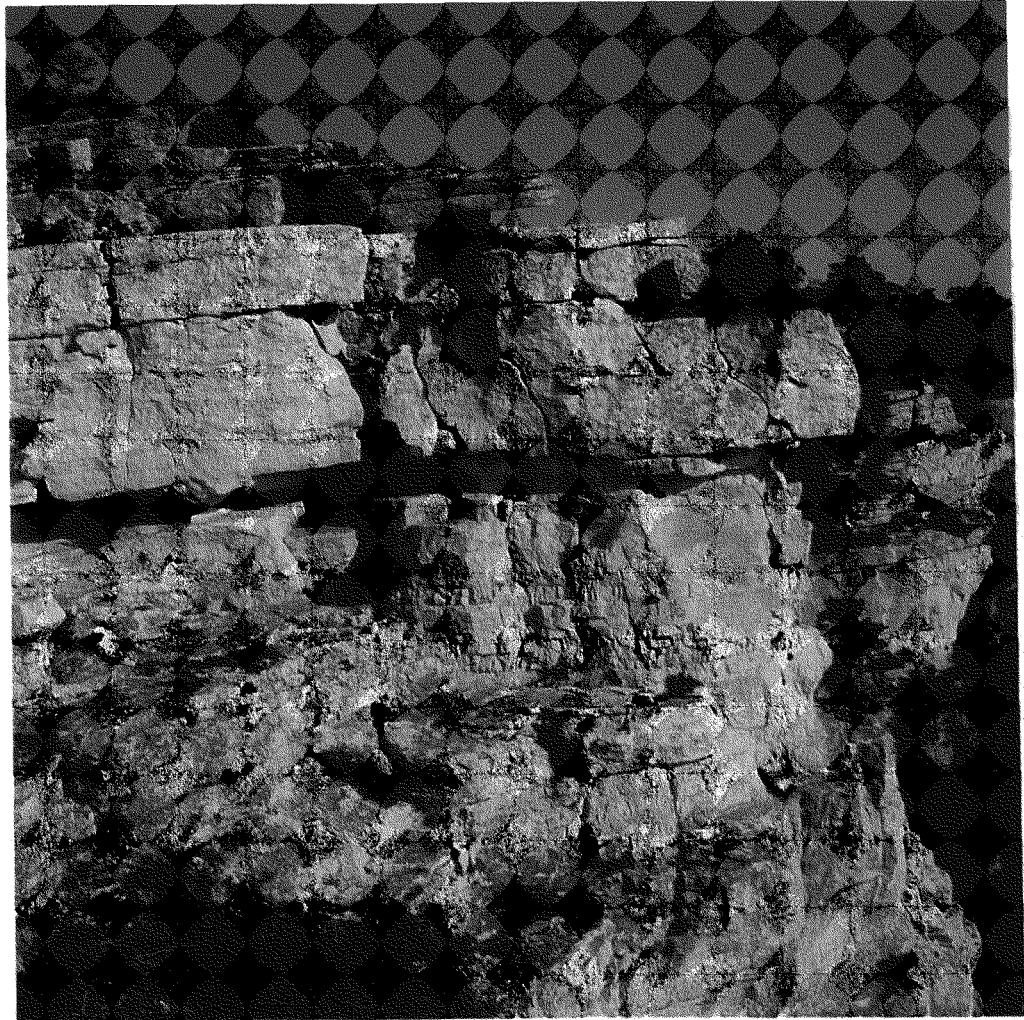
B.1. El medi físic

B.2. La fesomia humana

B.1. El medi físic

B.1.a. Una vista de la carena de la Miranda, al sector occidental de la comarca del Baix Camp, a la partió amb la Ribera d'Ebre. La Miranda, que assoleix els 919 m d'altitud, és el punt més elevat de la serra de Llaberia, una de les unitats muntanyoses, integrades dins la serralada Prelitoral, que delimiten per ponent el Camp de Tarragona. El relleu, força abrupte i amb predomini de materials calcaris, ha estat, en aquesta part del Baix Camp, un factor força limitador de la implantació humana. Cal notar que el nom de *la Miranda* s'adiu perfectament amb el caràcter de talaia que té aquesta carena, mentre que el nom de *serra de Llaberia* expressa una relació de pertinença o de proximitat al poble de Llaberia, situat al vessant occidental de la serra esmentada.

B.1.b. Visió dels cingles situats a l'est del poble de la Mussara, dins el murallam rocós, encarat a migjorn, que constitueix el límit meridional de les Muntanyes de Prades. El territori de l'antic terme de la Mussara és format en bona part per graonades de roca similars a les de la fotografia, fins al punt que, segons que reporta Ramon Amigó (Amigó, 1963), la gent del país distingia entre *cingle* ("espadat de roca que forma timba"), *cingla* ("faixes de terreny generalment conreable situades entre cingle i cingle") i *cinglall* ("faixes superiors de cingle, formant graons irregulars, per entre els quals és possible transitar").

